

BİBLİYOGRAFYA :

Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ankara 1950, III, 295, 306, 314, 349, 360-363; İrfan Habib, *The Agrarian System of Mughal India, 1556-1707*, New Delhi 1999; *History of Bangladesh* (ed. Sirajul-Islam), Dhaka 2007, II; S. Nurul Hasan, "The Position of the Zamindars in the Mughal Empire", *The Indian Economic and Social History Review*, I/4, New Delhi 1964, s. 107-119; Shireen Moosvi, "Zamindār", *EP²* (İng.), XI, 439; M. Gaborieau, "Ta'alluk", *EP² Suppl.* (İng.), s. 767-768.



S. HALUK KORTELE

TAAMMÜD

(bk. KASIT).

et-TAARRUF

(التعريف)

Muhammed b. İbrâhîm el-Kelâbâzî'nin
(ö. 380/990)

tasavvufa dair eseri

(bk. KELÂBÂZÎ, Muhammed b. İbrâhîm).

TAASSUP

(التعصب)

Benimsediği görüşü
körü körüne savunma anlamında
bir terim.

Sözlükte "yakalamak, kuşatmak, sarmak, bağlamak" anlamındaki **asb** (**usûb**) kökünden türeyen ve "kendi soyuna yardım etmek, körü körüne bağlanmak" mânasına gelen **taassub** genelde **asabiyyet**le eş anlamlı kabul edilir (*Lisânü'l-Ârab*, "aşb" md.; *Tâcül-Ârûs*, "aşb" md.; *Kâmus Tercümesi*, I, 388). Ancak başlangıçta "kabile taassubu" anlamında kullanılan asabiyyet zamanla daha geniş bir etnik ve siyasal içerik kazanırken Batı dillerinde **fanatizm** (fanatisme) Türkçe'de **bağnazlık** kelimesiyle karşılanan taassup din, düşünce, siyaset, milliyet gibi birçok alanda koyu bir muhafazakârlığı, değişik anlayışları aşağılayıp yok etme eğilimini, farklılıklara karşı katı bir hoşgörüsüzlüğü ifade eden bir terim haline gelmiştir. Tehânevî'nin "herhangi bir tarafa bağlılıktan dolayı delili apaçık ortaya konduğunda bile gerçeği kabul etmeme" şeklindeki tanımı (*Keşşâf*, II, 946) terimin belirtilen geniş kapsamına uygundur. Bu anlayışa sahip olan kimseye **mutaassib** denir. Taassubun karşıtı **müsâmaha** ve **tesâhüldür**. İslâm literatüründe özellikle dinî ve fikrî taassup daha çok taklid kavramı çerçevesinde ele alınmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de taassupla aynı kökten türeyen kelimeler geçerse de bunların terim anlamıyla ilgisi yoktur. Dört âyette kör bir inatla gerçeğe karşı direnenler hakkında "anîd" kelimesi (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "and" md.), bir âyette de (el-Mü'minûn 23/75) "yanlış bir inatla sürdürme" anlamında "lecâc" masdarından fiil kullanılmıştır. İbn Hazm lecâc, "yaptığının yanlış olduğu apaçık görünmesine yahut doğru mu yanlış mı olduğu bilinmemesine rağmen kafasını koyduğu şeyi sürdürme" şeklinde tanımlamakta ve bunun "yanlışlığı ortaya çıkmadığı sürece hak olduğuna inandığı şeye göre davranma" mânasındaki sebattan farklılığına dikkat çekmektedir. Bir âyette geçen (el-Feth 48/26) "hamiyyete'l-câhiliyye" sözü taassuba yakın bir anlam içermektedir (bk. HAMİYET). "İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, kötülük ve düşmanlık yönünde yardımlaşmayın" meâlindeki âyetle (el-Mâide 5/2) tartışmaların doğru bilgilere, kanıtlara, aydınlatıcı kaynağa dayandırılması (Âl-i İmrân 3/66; el-Hac 22/3, 8) ve güzellikle yapılması (en-Nahl 16/125; el-Ankebût 29/46; Fussilet 41/34) gerektiğini, dinde zorlama olamayacağını (el-Bakara 2/256) bildiren âyetlerde dolaylı biçimde taassup reddedilmektedir. Elmalılı Muhammed Hamdi, son âyetin insanları zorla bir dine sokma çabasını yasaklaması yanında hürriyet alanına giren konularda kimseye baskı yapılamayacağı anlamına geldiğini belirtmektedir (*Hak Dini*, II, 860-862). Atalarının yanlış inançlarını ve hayat tarzlarını körü körüne sürdürerek hak dine karşı direnen inkârcıların tutumlarını anlatıp eleştirme bağlamında taassuba işaret eden ifadeler birçok âyette yer almakta, insanlar düşünerek ve bilerek inanmaya çağırılmaktadır (meselâ bk. el-Mâide 5/104; el-Enbiyâ 21/52-54; Lokmân 31/21-22). Bir âyette, Allah'ın bildirdiği gerçeklere uymaları istendiğinde atalarının tuttuğu yolda yürüceklerini söyleyen müşrikler, atalarının akla uygun davranıp davranmadığı, tuttukları yolun doğru olup olmadığı üzerinde düşünmeye davet edilmekte, bilinçsizce atalarının yolunu izleyenler çobanın sesine göre hareket eden sürüye benzetilerek, "Onlar sağır, dilsiz ve kördür, çünkü akıllarını kullanmazlar" şeklinde eleştirilmektedir (el-Bakara 2/170-171). Bu âyetleri yorumlarken, sapıklık içinde oldukları Allah tarafından bildirilen ataları taassupla taklit etmenin onları Allah'a eş tutma anlamına geldiğini belirten Elmalılı Muhammed Hamdi'ye göre gerçe-

ğin ve iyinin ölçüsü Allah'ın buyruğu ve delile dayalı bilgi olduğundan geçmiş sifir kendi geçmişini diye taklit etmek taassuptur (*Hak Dini*, I, 585-587). Asabiyyet kavramının geçtiği hadislerde kabile taassubu reddedilmiştir (meselâ bk. *Müsned*, II, 306, 488; Müslim, "İmâre", 57; Nesâî, "Taḥrîm", 18). Taassuba yakın bir anlamda kullanılan hamiyet bazı hadislerde olumsuz bir duygu biçiminde zikredilir (meselâ bk. *Müsned*, I, 288; Buhârî, "Meğâzî", 34; Müslim, "Tevbe", 56). Taassup kavramının, bir inancı körü körüne kabul edip başkasına dayatma ve başkalarının inanç ve düşüncelerini aşağılayıp baskı yoluyla yok etmeye çalışma gibi sonuçlar içerdiği dikkate alınırsa hadislerdeki müsâmaha, hilim, tenenni, sabır, sekînet vb. kavramlara yapılan vurgularla Hz. Peygamber'in bu yöndeki davranışlarını anlatan ifadelerin Câhiliye geleneğinde köklü bir yeri olan taassup ruhunu yıkmayı ve yerine müsâmahakâr bir anlayış koymayı amaçladığı ortaya çıkar.

Ahlâk kitaplarında cedel, hilâf, husumet gibi kavramlar çerçevesinde daha çok inanç ve fikir taassubuyla bunun doğurduğu kısır çekişmeler üzerinde durulmuştur. Râgib el-İsfahânî bu yolda çekişmeye girenleri birbiriyle vuruşan hayvanlara benzetir. Çünkü bunlardan her biri kendisinin baskın çıkmasını, rakibinin yenilmesini ister. Peygamberlerin mucizesi, hakîmlerin hikmeti bile inadı karakter haline getirmiş mutaassıba gerçeği kabul ettiremez. İsfahânî öldürmenin yaşatmaktan, yıkmaktan daha kolay olduğunu belirten ifadeleriyle taassubun hiçbir olumlu değer üretmeyen yıkıcı bir ruh hali sayıldığına dikkat çeker (*eż-Zer'â ilâ mekârimî'ş-şer'â*, s. 259-262). Taassubu en çok eleştiren İslâm âlimlerinden biri de Gazzâlî'dir. Gazzâlî'ye göre bir sözü söyleyene göre değil gerçek olup olmadığına bakarak değerlendirmek gerekir (*el-Münkız*, s. 18-19). Bir düşünce ve inanç hareketiyle ilgili duydukları şeyleri inceleyip değerlendirmek yerine kulaktan dolma bilgilerin taklitçi bir tutumla benimsenmesi insanlarda katı bir bağlılık doğurmakta ve giderek taassup duygusunun yerleşmesine yol açmaktadır (*İhyâ'*, I, 284). Nitekim İslâm dünyasında özellikle fıkıh ve kelâm alanlarında mezheplerin ortaya çıkmasından sonra taassubun ürettiği tartışmalar kan dökülmesine ve ülkelerin tahrip edilmesine kadar varan düşmanlıklara sebep olmuştur (*a.g.e.*, I, 41-42; mezhep taassubu hakkında bk. *DİA*, XIII, 9). Gazzâlî'nin

mezhep kavramının anlamına ve insanların farklı mezhepleri benimsemesinin sebeplerine dair *Mizânü'l-‘amel*'inin son sayfalarında yaptığı değerlendirmeler taassubun İslâm dünyasındaki fikrî, sosyal ve siyasal gelişmelere etkisi hakkındaki görüşlerini yansıtmaya bakımından önemlidir. Buna göre mezheplerin doğuşunun farklı sebepleri olsa da hepsinde ortak yan, "bir inanç veya düşünceye geçişini anlamadan sıkı sıkıya bağlılık" anlamında taassuptur. Mezhep taassubunu kabilecilik dayanışmasına benzeten Gazzâlî'ye göre bu taassubun asıl sebebi halkı kendine bağlamak suretiyle liderlik elde etme tutkusudur. Hatta bir tek mezhebin bulunduğu yerlerde bile liderlik peşinde koşanlar yapay ayrılıklar üreterek halkı taassuba yönlendirir. Gazzâlî, insanların bir yandan hak mezhebin bir olduğunu söylerken diğer yandan kendi ataları, hocaları veya beldelelerinin mezhebine taassupla sarıldıklarını belirttikten sonra şöyle der: "Mezheplere yönelmeyi bırakıp gerçeği düşünce yoluyla kendin bul ki sana ait bir görüşün olsun. Kılavuzunun koluna takılıp giden kör gibi olma!... Kurtuluş bağımsızlıktadır ... Yalnız kuşukular insanı gerçeğe götürür, çünkü şüphe etmeyen gerçeği görmez."

İslâm dünyasında XIX. yüzyılın başlarından itibaren Batı karşısındaki gerileme sürecinin yol açtığı tepki psikolojisinin etkisiyle taassup kavramına "kendi dinî ve millî değerlerine sarılıp kararlılıkla sahip çıkma" şeklinde olumlu bir anlam yükleyenler olmuştur. Muhammed Abdüh'un Cemâleddîn-i Efgânî ile birlikte yazdığı *el-'Urvetü'l-vüşkâ*'da yayımladığı "et-Ta'asşub" başlıklı makalede taassup millî birlik ve bütünlüğü sağlayan, ümmet yapısını ayakta tutan küllî bir ruh olarak değerlendirilmiş, taassup bağları zayıflayınca ümmet fertlerinin birbirinden kopmasının kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte Abdüh taassubun farklı derecelerinin bulunduğunu, taassup duygusundaki eksikliğin ümmette çözülmeye yol açmasına karşılık aşırı derecesinin de zulüm ve düşmanlık üreteceğini ifade etmektedir. Din rahmet, edep, bilgi gibi erdemlerin kaynağı olduğu halde din adına haksızlık yapılabileceğini söyleyen ve Hıristiyanlık tarihinden buna örnekler gösteren Abdüh'a göre bugün de Avrupalılar, aslında kendileri en koyu mutaassıp oldukları halde müslümanlar söz konusu edildiğinde taassup kavramını onları aşağılamak için kullanmakta; böylece İslâm ümmetinin

dinî bağlarını koparmaya, aralarına fitne sokmaya ve kendi siyasal hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Abdüh müslümanların kendi değerlerini korurken adaletten ayrılmamasını, başka din mensuplarının haklarını gözetmesini, asabiye duygusunu bilgi ve erdem gibi meziyetlerle ilerleme gücü şeklinde değerlendirmesini istemektedir (Abdüh'un bu konudaki görüşlerinin tahlili ve eleştirisi için bk. Nâsîf Nassâr, "Fî Nakdi't-ta'asşub", *Eđvâb 'ale't-ta'asşub* içinde, Beyrut 1993, s. 183-196). Midhat Cemal de Batılıların müslümanları taassupla suçlamasını eleştiren bir risâle yazmıştır (*Taassub*, İstanbul 1329). Said Halim Paşa'nın 1910 yılında *Sırât-ı Müstakim*'de çıkan "Taassub-ı İslâmî ve Ma'nâ-yi Hakîkiyyesi" başlıklı yazıları daha sonra kitap halinde yayımlanmıştır. Müellif burada hıristiyan dünyası ile İslâm dünyası arasındaki düşmanlığın sebeplerini incelemekte, Batı'nın müslümanlara yönelttiği taassup suçlamasına karşı çıkmakta, ancak Batı'nın böyle bir yargıya varmasında müslümanların da payının bulunduğunu belirtmektedir. Muhammed Gazzâlî *et-Ta'asşub ve't-tesâmuḥ beyne'l-Mesihîyye ve'l-İslâm* adıyla bir eser yazmıştır (Dârü'l-kütübü'l-Arabiyye, ts.). Muhammed Tâcê *el-Mezâhibü'l-fikhiyye el-İslâmiyye ve't-ta'asşubü'l-mezhebi* ismiyle yüksek lisans (Beyrut 1419/1999) ve Ahmet Vefa Temel *Kur'an'a Göre Taassup* adıyla doktora (bk. bibl.) tezi hazırlamıştır. *Eđvâb 'ale't-ta'asşub* adlı derleme içinde on Arap müellifinin yazıları bulunmaktadır (Beyrut 1993).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 946; *Kâmus Tercümesi*, I, 388; *Müsned*, I, 288; II, 306, 488; İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-siyer fi müdâvâti'n-nüfus*, Beyrut 1405/1985, s. 57; Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerf'a ilâ mekârimi's-şerif'a* (nşr. Ebü'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 259-262; Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 41-42, 284; a.mlf., *Mizânü'l-‘amel* (nşr. Süleyman Selim el-Bevvâb), Beyrut 1407/1987, s. 150-153; a.mlf., *el-Münkız mine'd-đalâl*, Kahire 1303, s. 18-19; Muhammed Abdüh, *et-Ta'asşub*, Kahire 1348/1930; Mehmed [Said Halim Paşa], *Taassub*, İstanbul 1333; Elmalılı, *Hak Dinî*, I, 585-587; II, 860-862; Abdülkerim Gallâb, *Sırâ'u'l-mezhep ve'l-akide fi'l-Kur'an*, Beyrut 1973, s. 352-358; Hayatî Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara 1993, s. 194; Ahmet Vefa Temel, *Kur'an'a Göre Taassup* (doktora tezi, 2005), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *DİA*, XIII, 9.



MUSTAFA ÇAĞRICI

TAAT

(bk. İTAAT).

TAAYYÜN

(التعين)

Eşyanın Hakk'ın zâtından zuhur ve tecellî yoluyla ortaya çıkması anlamında tasavvuf terimi (bk. TECELLÎ).

TAB'

(الطبع)

İnsanın ahlâkî ve psikolojik özelliklerinin bütünü, tabiat, huy anlamında bir terim (bk. ŞAHSİYET).

TAB'-ı KALB

(طبع القلب)

Gerçekleri kavrayıp benimseme kabiliyetine sahip kalbin hidayete yönelme yeteneğinin köreltilmesi anlamında bir terim.

Sözlükte "bir şeyi bir şekle göre yapmak; mühürlemek; bir şeyin fonksiyonunu sona erdirmek" anlamlarındaki *tab'* ile (*Lisânü'l-‘Arab*, "ṭb'a" md.; *Kâmus Tercümesi*, III, 343-344) duyu merkezini oluşturan *kalb* kelimesinden meydana gelen terkip, "insanın dinî gerçekleri kavrayıp benimsemesini sağlayan ruhî yeteneğinin köreltilmesi" şeklinde tanımlanabilir. *Tab'-ı kalb*, Kur'an-ı Kerim'de Cenâb-ı Hakk'ın bazı kalpleri mühürlediğini ifade eden âyetlerden hareketle üretilmiş bir terim olup aynı mânaya gelen *hatm* kelimesiyle de kullanılır (*hatm-i kalb*). Âyetlerde belirtildiğine göre Allah Teâlâ dünya hayatını tercih edip kalplerini küfür ve inkâra açan, bu sebeple Allah'a, O'nun âyetlerine ve peygamberlerine inanmayanların yanı sıra Allah'a verdikleri sözü tutmayan, peygamberleri öldüren ve, "Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük" diyen Ehl-i kitabın, yalan beyanda bulunarak savaşa katılmayan münafıkların, büyüklük taslayıp hakka bâtil diyen ve arzularına uyan zorba inkârcıların kalplerini ve işitme duyularını mühürlemiş, gözlerine ve kulaklarına perde çekmiştir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ṭb'a", "ḥtm" md.leri). Kur'an'da *tab'-ı kalb* ile ilgisi olan "iğfâl" (duyarsız ve nasipsiz hale getirme) "sadd" (doğru yoldan saptırma), "sarf" (hak yoldan çevirme), "izâğa" (saptırma) gibi kavramlar ve "ca'l" yardımcı fiiliyle kullanılan "kasv, kasâve" (kalbi sertleştirme), "hicâb" (gözlere perde çek-